

УДК 37.011.3–051.013.43-029:7(045)

А. В. МАКАРЕНКО

ПЕДАГОГІЧНА КУЛЬТУРА ТА АРТИСТИЗМ ВИКЛАДАЧА ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

У статті розглянуто аспект педагогічної майстерності з точки зору культури й артистизму викладача. Проаналізовано вплив цих факторів на становлення контакту “викладач-студент” та їх вплив на якість освітнього процесу.

Ключові слова: професійна підготовка, педагогічна майстерність, артистизм викладача, імідж, культура викладача, авторитет, навчальний процес, якість освіти.

Державна національна програма “Освіта. Україна ХХІ століття” одним із найважливіших напрямів реформування системи освіти визначає підготовку нового покоління педагогів, які б творчо втілювали в реальну практику принципи гуманізації, гуманітаризації, демократизації, індивідуалізації та етнізації навчання. Вирішення цього завдання під силу лише педагогам, котрі мають високий рівень загальної і педагогічної культури.

Проблемою педагогічної культури викладача вищого навчального закладу займалося чимало вчених і педагогів. Найґрунтовнішими є праці І. Беха, О. Бондаревської, С. Вітвицької, С. Гончаренко, В. Гриньова, Е. Клементьєва, Н. Кузьміної, К. Левітан.

Мета статті полягає у визначенні ролі й місця педагогічної культури та артистизму в підготовці викладача вищого навчального закладу, дефініції суті цього поняття, пов’язаних з ним факторів і вплив рівня професійної культури, артистичних вмінь педагога на якість освітнього процесу.

Термін “культура” (від лат. culture – обробка, розвиток, вирощування, розведення) за своїм значенням близький до таких педагогічних категорій, як “освіта”, “виховання”, “розвиток” [8]. На цю закономірність вказує Х. Г. Гадамер у своїй праці “Істина і метод”: “Нині освіта найтіснішим чином пов’язана з поняттям культури й означає в кінцевому підсумку специфічний засіб перетворення природних задатків і цінностей” [7]. У нашому сьогоденні все більшої актуальності набуває теза: “Інтелект відточується інтелектом, характер виховується характером, особистість формується особистістю”.

Український педагог-методист С. У. Гончаренко підкреслює: “Водночас під культурою розуміють рівень освіченості, вихованості людини, а також рівень володіння якоюсь галуззю знань або діяльністю”. У цьому розумінні поняття культури близьке до поняття професійної культури, культури діяльності фахівця, що знаходить відбиток у його професійній діяльності, засобах і прийомах вирішення професійних завдань та якості результату [18]. Аналізуючи особливості педагогічної діяльності, С. С. Вітвицька звертає увагу на такий логічний ланцюжок: духовна культура → професійна культура → педагогічна культура [6].

Нові тенденції в освіті, які з’явилися на зламі другого й третього тисячоліть, поява нових парадигм виховання, нової системи соціальних цін-

ностей і цілей освіти, діалог з культурою людини як її творця і суб'єкта, здібного до культурної самоосвіти, стимулюють особливий інтерес до дослідження феномену “педагогічна культура” та її складових.

Педагогічна культура – складний соціально-педагогічний феномен, який слід розглядати як інтегровану єдність певних структурних компонентів особистості, що гармонійно поєднуються між собою: наукового світогляду і наукових знань, ерудиції, духовного багатства, особливих особистісних якостей (гуманізму, справедливості, вимогливої доброти, толерантності, тактовності, прагнення до самовдосконалення, артистизму), культури педагогічного мислення, психолого-педагогічної та методичної підготовки, досконалого володіння педагогічною технікою, позитивного педагогічного іміджу, зовнішньої естетичної привабливості [5]. Ці компоненти становлять систему, бо жоден з них не може бути замінений іншим або їх сукупністю. Всі вони перебувають у прямій і зворотній взаємозалежності.

Викладач ВНЗ має досконало володіти педагогічною культурою, адже за висловом А. Дістервега: “як ніхто не може дати іншому того, що не має сам, так не може розвивати, виховувати і навчати той, хто сам не розвинений, не вихований, не освічений” [9]. Так, ще в 1639 р. у Сорбонні у Великій хартії університетів, сформованій з метою їх об'єднання, було проголошено, що вища школа є інститутом відтворення і передачі культури.

Однією з провідних цілей сучасної освіти є формування самовизначення і самореалізація особистості, яка, усвідомлюючи своє призначення в житті, здатна до збереження та збагачення цінного, неминущого в культурі, до реалізації свого творчого потенціалу, “запускає” механізм саморозвитку. Слід, вочевидь, згодитись із думкою С. С. Вітвицької, яка підкреслює: “Виділення педагогічної культури, однієї з найважливіших складових суспільства, зумовлене специфікою педагогічної діяльності викладача, вчителя, спрямованої на формування особистості, здатної у майбутньому відтворювати і збагачувати культуру суспільства” [6]. Прагнення до досягнення цієї мети виводить викладача на розуміння того, що освіта – це не стільки оволодіння учнями системою знань, способами діяльності, скільки розвиток особистісного досвіду учнів як “досвіду внутрішньої сенсопошукової діяльності” на основі знань, емоцій, почуттів. Вирішення цього завдання пов'язане з діяльністю педагога, який, організовуючи процес навчання як “подорож у невідоме”, захоплює в учнів вигадку, фантазію, інтуїцію, вираження почуттів, можливо лише за умови реалізації ідей гуманізації освіти [10].

Вирішення зазначеної проблеми набуває особливої значущості у зв'язку з усе більш значним поширенням у педагогічному середовищі ідей гуманізації та гуманітаризації освіти. Дослідниками О. В. Акуловою [2, с. 55–59], Є. В. Бондаревскою [4], Н. М. Боритко [19], Кузьміною [14], А. П. Тряпціною [2] та іншими виявлена залежність між якістю підготовки випускників та рівнем педагогічної культури викладача. При цьому вчені підкреслюють, що продуктивність викладацької діяльності залежить не тільки від глибини знань з навчальної дисципліни, а й від багатьох ін-

ших складових цієї діяльності, таких як уміння переконати студентів у значущості цих знань для себе особисто й для суспільства, у здатності цікаво й змістовно організувати навчальне заняття, в умінні налагодити контакт зі студентами й запобігти конфлікту й у інших уміннях. Всі ці знання, вміння, навички й ціннісні відносини і становлять основу педагогічної культури [2].

Багато в чому складнощі навчально-виховного процесу пояснюються недостатніми рівнями – педагогічної культури, артистизму й авторитетності викладача ВНЗ. Треба відзначити, що педагогічною культурою певною мірою володіє кожна людина, яка тією чи іншою мірою причетна до освіти й виховання. Це й батьки, й менеджери, й соціальні працівники та тренери. Але в непрофесіоналів в освітній сфері педагогічна культура формується спонтанно. Вона не має стрункої системи й достатньої науково-теоретичної бази, складається, виходячи з емпіричного й випадкового досвіду [10].

Педагогічна культура професіонала закладається в установах педагогічного профілю, а потім цілеспрямовано розвивається й удосконалюється самим викладачем у ході професійної діяльності на основі вивчення нових джерел, теоретичного аналізу власного досвіду, дослідницької та наукової роботи, а також у системі підвищення кваліфікації. Викладач і учень – дві основні фігури в процесі навчання та здобуття знань. Особистості, чій взаємини під час навчального процесу й поза ним безпосередньо та вирішально впливають на результат навчально-виховного процесу, визначають його успіх. Невипадково так важливо створення атмосфери глибокого взаєморозуміння, доброзичливості, поваги, співробітництва, але не треба забувати про те, що успішність педагогічної діяльності залежить від авторитету викладача.

Авторитет – це, насамперед, засіб виховного впливу на учня, що, так би мовити, авансує успіх навчально-виховного процесу. Відбувається так звана іррадіація авторитету. Авторитет викладача – це складний феномен, який якісно характеризує систему відносин до педагога. Ставлення учнів до авторитетного педагога позитивно емоційно забарвлене й насичене. І чим вищий цей авторитет, тим важливіше для вихованців науки, основи яких викладає вчитель, тим справедливіше видаються його вимоги, зауваження, тим вагомішим є кожне його слово. “Для учнів ідея невід’ємна від особистості, – писала Н. К. Крупська [13]. – Те, що говорить улюблений учитель, сприймається зовсім по-іншому, ніж те, що говорить зневажлива або чужа їм людина” [13]. Тільки при правильних взаєминах можна вчити й виховувати. Не лякати, чи лестити, а зрозуміти, підібрати особливий ключ до кожного.

Сутність специфічної особливості та функції педагогічного авторитету зумовлені тим, що десятки й сотні “учнівських” очей, як рентгеном, наскрізь просвічують і виявляють моральний стан особистості педагога. Існує думка, що посада викладача сама по собі забезпечує йому авторитет серед учнів. Але це не так. Думка викладача спочатку визнається вірною та сприймається як виклик до дії, а успіх очікується та передбачається. Тут виявляються особистісні уподобання учнів, які мають емоційне забарвлення.

Особливостями становлення викладацького авторитету у вищій школі є той факт, що студент являє собою вже сформовану особистість зі свої-

ми переконаннями та думками, тому викладач потребує дуже великих старань, аби створити атмосферу взаємодії та взаєморозуміння. Відносини типу “вчитель – учень” переходять на рівень “колега”. У студентів дуже часто зустрічаються завищені вимоги до викладача. Тобто права на помилку не залишається. А ось тут вже на “сцену” виходить викладацький імідж. Стереотипне уявлення про викладача в учнів складається, насамперед, з того, що вони чули чи бачили, не маючи особистісного контакту з ним. Засновуючись на своєму баченні сформованого тими чи іншими факторами й ситуаціями, учні переважно виносять помилковий вирок викладачеві.

Останніми роками іміджу педагогів були присвячені деякі дослідження й публікації А. Л. Аксельрод [1]; Т. А. Іванько [11]; В. Н. Черепанової [23]. В. Н. Черепанова визначає імідж педагога як гармонійну сукупність зовнішніх і внутрішніх, особистісних, індивідуальних і професійних якостей педагога, покликаних продемонструвати його бажання, готовність і здатність до суб’єкт-суб’єктного спілкування з учасниками освітнього процесу [23]. А. Л. Аксельрод визначає професійний імідж викладача як сукупність таких характеристик, які дають йому змогу демонструвати свою професійну якість, позиціонувати себе як професійного педагога, а не просто людину, що займається навчанням [1].

Постає запитання: навіщо педагогу потрібно створювати свій професійний імідж? Відповідаючи, можна вказати на декілька моментів, важливих для педагогічного процесу:

- 1) імідж дає змогу пред’явити учням свою професію, свою справу;
- 2) імідж дає можливість педагогу більш адекватно вибудувувати відносини з учнями завдяки чіткому позначенню викладацької позиції, налаштовує учнів на ділові відносини з педагогом;
- 3) імідж допомагає проявити педагогу професійну своєрідність, його “індивідуальне в професійному”;
- 4) імідж утримує поведінку викладача в межах професійного;
- 5) робота над своїм іміджем служить засобом самопізнання та професійного самовдосконалення [1].

Коли студентів запитати про те, яким вони уявляють собі викладача, з яким хочеться працювати, то, як правило, отримуєш цікаві й неоднозначні відповіді. З 20 респондентів, опитаних нами, приблизно дві третини зупинилися на описі особистісних характеристик бажаного педагога (розкутість, вміння орієнтуватися в нестандартних ситуаціях, майстерне володіння предметом, товариськість, життєрадісність, прагнення до зростання, природність, енергійність тощо). Трохи менше однієї третини студентів, переважно ті, хто вже мав досвід роботи в школі, аналізували власний стиль спілкування з учнями (“спілкуюся на рівних з учнями”, “учні – це вже дорослі люди”, “прагну до розкутого спілкування”). Отже, про те, яким повинен бути вчитель “мрії”, і психологи, і студенти мають уявлення. На основі їх описів можна скласти структуру іміджу педагога гуманістичного плану, якого все частіше називають зараз педагогом-фасилітатором [14]. Педагог-фасилітатор необхідний студентам насамперед тому, що во-

ни потребують неформального, незаангажованого спілкування з педагогом, що дає їжу не тільки розуму, а й серцю. Запам'ятовуються, як правило, ті педагоги, які зуміли прийняти студентів такими, які вони є, що мали мужність бути розкутими, відкритими й упевненими в собі. На наш погляд, саме ці якості найбільш значущі в структурі іміджу.

Як зазначає В. Н. Черепанова, бар'єрами в реалізації педагогічного іміджу можуть стати казуальна атрибуція (приписування учнями вчителю якихось рис, виходячи з власного досвіду), стереотипізація, ефекти ореолу, первинності й новизни. Крім того, позитивний вплив іміджу вчителя на учнів істотно ускладнюється або стає неможливим за наявності смислового, морального, мотиваційного, емоційного, естетичного й ригідного бар'єрів [23].

Та саме з чого складається успішність реалізації педагогічної майстерності? Одним з основних, але не останнім за своєю важливістю є володіння педагогічним артистизмом, оскільки, маючи знання, але не вміючи втілити й донести їх до учня під час навчально-виховного процесу, не принесе ніякого успіху та результатів. Під результатом розуміємо набуття учнями професійних компетенцій.

Педагогічна діяльність втілює в собі своєрідну єдність науки й мистецтва, логічного й емоційного. Праця педагога за багатьма параметрами наближена до праці актора й режисера [16]. Артистичний учитель своєю особистістю наповнює зміст навчально-виховного процесу та його організації. Це самобутній педагог зі своїм світом, тонким та інтенсивним внутрішнім життям, що стає чарівним у стані натхненної передачі знань, діючий заразливо, захоплююче. Цей учитель вміє знайти єдино вірне, точне педагогічне рішення, благотворно впливає на вихованця.

У педагогічному артистизмі можна виділити два основні компоненти: зовнішній, атрибутивний (самопрезентація) і внутрішній (акцентуація, смислові установки, образне мислення). Чи можливо розробити єдину, чітку систему складових педагогічного артистизму? Очевидно, що така розроблена система була б розрахована на будь-які абстрактні умови, на ідеального викладача. Але необхідність визначити основні елементи артистизму вчителя не підлягає сумніву. Ми спробували виявити сукупність здібностей, складових педагогічного артистизму, і їх прояв у педагогічній діяльності, ґрунтуючись на такому: вивчення наукової та художньої літератури, що зачіпає проблему педагогічного артистизму; спостереження за практичною діяльністю артистичних вчителів; вичленення параметрів і характеристик, спільних для театральної та педагогічної діяльності. На нашу думку, стійке ядро (зміст) педагогічного артистизму становлять:

1. Здатність до особистісного самовираження, до "трансляції" внутрішнього багатства своєї особистості, своїх думок, почуттів і настроїв; експресивні здібності, що дають змогу вчителю знайти найкращу емоційно-виразну форму викладу; "заразливість"; особиста чарівність; відкритість, розкутість у вираженні своїх почуттів, свобода і природність поведінки в публічній обстановці.

2. Уміння гнучко перебудовуватися відповідно до ситуації, оперативність, швидкість реакцій, легкість пристосування до нових умов викладання,

обов'язкова реакція на непередбачені зміни в процесі уроку, педагогічний експромт, уміння вдало імпровізувати, відсутність штампів у спілкуванні (стереотипних реакцій, механічного слідування запланованою схемою уроку).

3. Здатність до продуктивної та тривалої діяльності в умовах емоційного стресу, розвинена воля; саморегуляція свого психічного стану, довільний виклик, мобілізація творчого самопочуття, протистояння стресу; вміння створювати потрібну психологічну атмосферу на уроці.

4. Здатність до перевтілення, емпатії, рефлексії, емоційної ідентифікації; забезпечення зовнішньої комунікації, товариськості, вміння зацікавити вивченням свого предмета; “проживання” педагогом дій учня, висока чутливість до зовнішніх факторів і умов діяльності.

Такі викладачі прагнуть знайти до кожного студента індивідуальний підхід. Освітній процес вони організують як співтворчість педагога й учня, як спільне рішення професійних, соціальних, педагогічних завдань у ході рівноправного діалогу. Педагог майстерно використовує потенціал свого предмета, а також особисті професійні та індивідуальні здібності для того, щоб допомогти учням у саморозвитку, самоосвіті та самовихованні [10].

Викладач, що позиціонує себе так – надовго залишає слід у душі свого учня, справляє позитивний вплив не тільки на професійне становлення майбутнього фахівця, а й на його спосіб життя, стиль поведінки, ціннісні орієнтації. Отже, культура викладача вищого навчального закладу являє собою свідому, доцільну діяльність, втілену в навчання, виховання і розвиток студентів. Вона є двобічною – спеціальною та соціально-виховною, важливою передумовою ефективності педагогічної праці та якості засвоєння знань.

Висновки. Таким чином, праця викладача вищого навчального закладу – це висококваліфікована розумово-культурна праця щодо підготовки й виховання кадрів спеціалістів вищої кваліфікації з усіх галузей інтелектуальної еліти суспільства, української інтелігенції. В ній органічно поєднані знання та ерудиція вченого й мистецтво педагога, висока культура та інтелектуальна, моральна зрілість, усвідомлення обов'язку та почуття відповідальності.

Підвищення культури й артистизму викладача вищого навчального закладу виконує такі функції:

- організаторську (керівник, провідник у лабіринті знань, умінь, навичок);
- інформаційну (носій найновішої інформації);
- трансформаційну (перетворення суспільно значущого змісту знань в акт індивідуального пізнання);
- орієнтовно-регуляторну (структура знань педагога визначає структуру знань студента);
- мобілізуючу (переведення об'єкта виховання у суб'єкт, самовиховання, саморуху, самоутвердження).

Список використаної літератури

1. Аксельрод А. Л. Професійний імідж викладача [Електронний ресурс] / А. Л. Аксельрод. – Режим доступу: <http://www.lib.surgu.ru/docs/konf2/pedagogika.doc>.

2. Акулова О. В. Компетентностная модель современного педагога : учеб. пособ. / О. В. Акулова, Е. С. Заир-Бек, С. А. Писарева, Е. В. Пискунова, Н. Ф. Радионова, А. П. Тряпицина. – Санкт-Петербург : РГПУ, 2007.
3. Белякова Є. Г. Сміслоорієнтована педагогічна позиція / О. Г. Белякова // Педагогіка. – 2008. – № 2. – С. 49–53.
4. Бондаревская Е. В. Качество образования как условие его опережающего развития и конкурентоспособности / Е. В. Бондаревская // Известия ЮО РАО. – 2006. – Вып. VII. – С. 50–62.
5. Введение в педагогическую культуру : учеб. пособ. / под ред. Е. В. Бондаревской. – Ростов-на-Дону : РГПУ, 1995. – 172 с.
6. Вітвіцька С. С. Основи педагогіки вищої школи : метод. посіб. для студ. магістр. / С. С. Вітвіцька. – Київ : Центр навчальної літератури, 2003.
7. Гадамер Г. Истина и метод / Г. Гадамер ; пер. с нем. ; общ. ред. и вступ. ст. Б. Н. Бессонова. – Москва : Прогресс, 1988. – 704 с.
8. Гончаренко С. У. Український тлумачний словник / С. У. Гончаренко. – Київ : Либідь, 1987 .
9. Дистервег А. Избранные педагогические сочинения / А. Дистервег. – Москва : Учпедгиз, 1956. – 374 с.
10. Зязюн І. А. Краса педагогічної дії / І. А. Зязюн, В. Н. Сагач. – Київ, 2002.
11. Иванько Т. А. Берегите голос: советы преподавателям / Т. А. Иванько. – Великий Новгород : НовГУ им. Ярослава Мудрого, 1999. – 30 с.
12. Коджаспирова Г. М. Словарь по педагогике / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. – Москва ; Ростов-на-Дону : МарТ, 2005. – 448 с.
13. Крупская Н. К. Избранные педагогические произведения / Н. К. Крупская. – Москва : Учпедгиз, 1957. – 715 с.
14. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н. В. Кузьмина. – Москва, 1990. – 119 с.
15. Мітяєва А. М. Зміст багаторівневої вищої освіти в умовах реалізації компетентнісної моделі / А. М. Мітяєва // Педагогіка. – 2008. – № 8. – С. 57–64.
16. Моделирование педагогических ситуаций: : проблемы повышения качества и эффективности общепедагогической подготовки учителя / под ред. Ю. Н. Кулюткина, Г. С. Сухобской. – Москва : Педагогика, 1981. – 120 с.
17. Морева Н. А. Основы педагогического мастерства : учеб. пособ. для вузов / Н. А. Морева. – Москва : Просвещение, 2006. – 320 с.
18. Навчальний процес у вищій педагогічній школі / за ред. О. Г. Мороза. – Київ : НПУ ім. М. Драгоманова, 2001 .
19. Педагогіка : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед. / под ред. Н. М. Боритко. – Москва : Академия, 2007. – 132 с.
20. Рыданова И. И. Основы педагогики общения / И. И. Риданова. – Минск, 1998.
21. Слостенин В. А. Педагогіка : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед. / В. А. Слостенин. – Москва : Академия, 2007.
22. Стефановская Т. А. Педагогіка: наука и искусство : курс лекций / Т. А. Стефановская. – Москва : Совершенство, 1998 . – 368 с.
23. Черепанова В. Н. Курс лекций по имиджелогии : учеб. пособ. / В. Н. Черепанова. – Тюмень : ТюмГНГУ, 2002. – 178 с.
24. Шиянов Е. Н. Педагогіка: общая теория образования : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед. / Е. Н. Шиянов. – Ставрополь : СКСИ, 2007. – 636 с.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2015.

Макаренко А. В. Педагогическая культура и артистизм преподавателя как фактор повышения качества образовательного процесса

В статье рассмотрены аспект педагогического мастерства с точки зрения культуры и артистизма преподавателя. Проанализировано влияние этих факторов на становление контакта “преподаватель – студент” и их влияние на качество образовательного процесса.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, педагогическое мастерство, артистизм преподавателя, имидж, культура преподавателя, авторитет, учебный процесс, качество образования.

Makarenko A. Pedagogical Culture and Teachers Artistry as a Improving Factor of the Educational Process Quality

The article describes the aspect of pedagogical skills in terms of culture and artistry of the teacher. Analyzed the impact of these factors on the formation of contact “teacher – student” and their impact on the quality of the educational process.

The purpose of the article is to determine the role and place of pedagogical culture and artistry in the teacher training college, defining the essence of this concept is associated to this definition, the factors discussed ways to improve the professional development of culture and artistic skills of the teacher and the impact of this aspect of the quality of the educational process. Striving to achieve this goal brings the teacher to the realization that education – is not so much to give students a knowledge system, modes of activity, but the development of the personal experience of the students as “inner experience purport – searching activity” on the basis of knowledge, emotions and feelings.

The solution to this problem associated with the activities of the teacher, who, by organizing the process of learning as “a journey into the unknown,” encourages students fiction, imagination, intuition, expression of feelings, possible only if the implementation of the ideas of humanization of education. In this case, the scientists emphasize that the quality of teaching depends not only on the depth of knowledge on a subject matter, but also from many other components of this activity, such as the ability to convince students of the importance of this knowledge for themselves and for society, the ability of interested and meaningful way to organize the training session, the ability to build rapport with students and prevent conflict, and other skills. All this knowledge, skills and attitudes and values are the basis of pedagogical culture.

Key words: pedagogical skill, artistry, teacher’s image, teachers culture and authority, the learning process, the quality of education.